

COLÓN DOMÈNECH, Germà (2003): *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra —acostament lingüístic als monuments de les lletres catalanes*. Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 480 p.

Amb el títol *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra*, Germà Colón —reconegut filòleg i catedràtic emèrit de la Universitat de Basilea— ens ofereix un recull de trenta-tres articles, esdevinguts aquí capítols de llibre. Si resseguim el que es detalla a l'índex relatiu a la procedència d'aquests treballs, podem apreciar que s'havien donat a conèixer bàsicament dins del període 1996-2003 en revistes, obres miscel·lànies, ponències, etc. La laboriositat de la confecció d'aquests estudis, que es pot percebre en llegir-los, ens assenyala el ritme de treball certament important que manté l'autor.

El llibre, un volum consistent i de presentació acurada, inaugura la «Collecció Germà Colón

d'estudis filològics» que la Fundació Germà Colón de la Universitat Jaume I ha impulsat i que edita en col·laboració amb les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. L'edició present ha estat preparada per Núria Mañé i Albert Soler.

El nom de la primera de les parts en què s'ha dividit el volum —*Petjades literàries*— sembla al·ludir a les empremtes, especialment lèxiques, que Colón ens mostra procedents d'obres ja sigui pròpiament literàries ja sigui d'altres àmbits, especialment l'històric i el jurídic.

Un grup dels capítols d'aquesta part primera té com a objectiu intentar trobar el significat i l'origen d'un mot concret. És el cas de la recerca que es fa sobre les paraules *malenconi* [cap. 1] (del *Llibre de Contemplació* de Llull), [torre] *forcada* [cap. 3] (de la *Crònica de Jaume I*), *tos en creus* [cap. 5] dels *Furs de València*, *vellós* [cap. 9] (de l'*Espill* de Jaume Roig) i *manvés* [cap. 10] (que apareix a la traducció que fa Andreu Febrer de la *Divina Comèdia* i a la de Rexach corresponent a la *Questa del Graal*).

Aquí l'autor posa en primer terme el seu vessant d'etimologista, àmpliament demostrat com a col·laborador que fou durant deu anys del *Französisches Etymologisches Wörterbuch* (FEW), que dirigí W. von Wartburg.

El procediment que utilitza generalment per a aquesta comesa consisteix en la localització del mot en diversos textos, alguns dels quals relacionats directament amb aquell del qual es parteix (les diferents versions existents o bé les traduccions a altres llengües romàniques o al llatí) i d'altres que troba a partir de la informació continguda en els corpus lexicogràfics o en possibles estudis anteriors sobre el mateix mot. Les seves conclusions es basen fonamentalment en el que es pot deduir a partir de tota la documentació aplegada.

A voltes, però, l'autor reforça les referències textuais amb arguments addicionals; així, per a *vellós* (que, segons Colón, correspon a «vellors», plural de «vellor» 'llana del xai acabada d'esquilar'), s'acut al passatge bíblic del *Llibre dels Jutges* en què es narra l'episodi de Gedeó quan troba el pilot de llana eixut enmig de l'era amarada de rosada, tal com havia sol·licitat. Igualment, en el capítol relatiu a la [torre] *forcada*, es recorre a un argument de tipus geogràfic —la situació d'aquella en una cruïlla de camins.

En un segon conjunt de capítols d'aquesta mateixa primera part, es presenta la relació del lèxic d'una obra escollida. És el cas de l'anàlisi que es fa de la disposició del rei Jaume relativa als delmes vigents al Bisbat de València [cap. 2], o bé de la «Taula de paraules difícils» afegida a l'edició de 1557 de la *Crònica de Jaume I* [cap. 4] —a més a més se'ns ofereix la transcripció íntegra d'ambdós textos—. En dues altres ocasions es fa referència tant al lèxic com a la resta d'aspectes gramaticals: d'una banda, s'examina l'obra de Josep Bernat i Baldoví, ocasió en què Colón es desmarca de l'època medieval i dels inicis de l'Edat Moderna i ens trasllada al segle XIX valencià [cap. 17]; i, de l'altra, s'analiza la correspondència dels jurats de València durant el segle XV [cap. 12-13] —el nostre autor s'ha beneficiat aquí de l'interessant edició que està fent d'aquests materials l'historiador Agustín Rubio Vela.

Hi ha, encara, vuit capítols d'aquesta primera part que es distancien dels dos agrupaments temàtics que acabem d'establir. El ventall d'aquests és vari. El capítol 16 es refereix a la consciència que es té al segle XV sobre la llengua aragonesa. A «Decadència de la llengua al segle XVI» [cap. 14], es fa un repàs de les raons que han estat donades per intentar explicar el canvi en els usos lingüístics del període; en algun cas, el nostre autor hi afegeix reflexions personals. Al treball «Per a la data de l'apitxat» [cap. 15], se'ns aporta noves dades documentals per tal de poder precisar l'inici temporal del canvi fonològic. Als cinc capítols restants ocupa un lloc destacat la referència a la resta de la Romània: els treballs núm. 6-8 se centren en la recepció que tingué l'obra d'Ausiàs March a Castella, Itàlia i França; al cap. 11, es comparen tres refranys localitzats en textos catalans i castellans i en els *Adagia* d'Erasmus de Rotterdam; i, finalment, al cap. 18 trobem les primeres documentacions del mot *traduir* i dels seus derivats en diferents llengües romàniques.

La segona part del llibre —*Històries de mots* [cap. 19-29]— està destinada, segons el que Colón ens indica al pròleg, a «deixar ben apuntalada, amb documentació, la trajectòria d'uns quants termes catalans» (pàg. 7).

Sembla que, amb l'agrupació de tots aquests articles en una part específica, l'autor vulgui fer-nos d'uns materials ja ordenats per a un futur Diccionari —o Base de dades informatitzada, tant se val— de la Llengua Antiga. Efectivament, al primer d'aquests articles, el mateix Colón assenyala que ens ofereix «quaranta cèdules valencianes per al diccionari històric de demà (o per al banc de dades)» (pàg. 245). Reprendrem aquest tema en referir-nos a la tercera part del llibre ja que és allà on la idea d'aquest diccionari desitjat s'exposa d'una manera més clara. Quant a la particularitat que en el capítol que acabem d'esmentar es faci referència en especial a mots o a documents de València, l'autor ens assenyala: «Si em limito a exemples valencians, no és solament perquè són els que tinc més a prop, sinó perquè l'aportació valenciana és la més negligida en els estudis de lexicografia històrica» (pàg. 245).

La resta de capítols són monogràfics i es destinen respectivament als mots *alcasser* —o *alca-cer*— 'ordi tendre', *al comptat* vs. *a terminis* (i els seus predecessors *a manvés* i *a espera*), *inxà* 'estrelleta, esberla' o 'malvolença', *rogicler* (l'origen del qual l'autor associa al món dels esmalts d'orfebreria), *rampellament* (per al qual ens ve a proposar un canvi d'interpretació sintàctica del genitiu complement que sol acompanyar el mot: de subjectiu a objectiu), *xucla* i *gerret* (ictionims), *tutejar* i *tuejar* (el primer, préstec aportat pel francès i substituït del segon, que era el genuí) i un curiós *boixart*.

Aquest darrer mot ha captat tota la meua atenció. Segons el que el nostre autor assenyala, encara actualment a la seu de València i a la de Sogorb disposen d'un *boixart* (castellanitzat a la de València en *bojarte* i sense cap denominació específica a la de Sogorb), que és una post de fusta on es fixen els noms dels canonges i la seva distribució al cor. Havia tingut un significat més general de 'taula de distribució dels càrrecs o de disposició d'oficis d'una comunitat' (i, per extensió, 'tanda', 'torn'). La història del mot ens transporta a la mera història i al sistema d'assignació de places de notari (aquestes s'atorgaven «seguint lo boixart», segons la Pragmàtica dictada a les Corts de València de 1528 —procediment ja substituït a les Corts de Montsó de 1547 pel d'examen o oposició). Sobre l'etimologia del mot —que comptava ja amb una proposta anterior—, Colón no resisteix la temptació d'assenyalar la paraula *boix*, tot i que veu difícil aquest origen ja que els dos *boixarts* existents actualment —objectes datats del segle XIX— són de fusta però no de boix.

Tenim, encara en aquesta part, l'estudi del topònim Lledó [cap. 28], on s'avalua si es tracta d'un fitotopònim o si, en el cas de Lledó d'Empordà, estem davant d'un celtisme —el mateix que explicaria el nom de lloc francès *Lyon*.

Igual com s'esdevenia a la primera part del llibre, en què alguns dels articles escapaven a l'agrupació temàtica amb els altres, també en aquesta segona part hi ha un capítol [núm. 20] que es desmarca de la resta: s'hi dona a conèixer un nou glossari d'adverbis, amb cinquanta-cinc ítems llatins i la seva traducció al català, i que dataria de finals del s. XIV o inicis del s. XV. Aquí, podem veure-hi un eco de l'interès que sempre ha mostrat el nostre autor per la lexicografia (valgui com a exemple el seu *Panorama de la lexicografia catalana* (1986), en col·laboració amb A-J. Soberanas).

Abans de passar a la tercera part del llibre, de factura molt diferent, cal mirar enrere i intentar resumir l'aportació que ens ha fet l'autor en les dues anteriors:

- Ens dona a conèixer una quantitat important de textos i de fragments d'aquests, corresponents tant a obres literàries com a d'altres de tipus més instrumental (sempre, però, dins d'un registre prou elevat, com pot ser l'històric i el jurídic). Pel que fa a aquests darrers, entre d'altres explota els materials que han editat historiadors que s'han referit al País Valencià (com Chabàs, Sanchis Sivera i, més recentment, Rubio Vela); a voltes l'edició actual d'aquest tipus de textos havia anat a càrrec del mateix Germà Colón; ens referim als *Furs de València* (1970-2002) i al *Llibre del Consolat de Mar* (2001) —en col·laboració, en ambdós casos, amb Arcadi Garcia.

De l'amplitud de les seves fonts documentals, ens en deixa constància l'índex bibliogràfic final, amb prop de sis-centes entrades.

- Corregeix, quan convé, transcripcions errònies que havien estat fetes per estudiosos anteriors —errors que, de vegades, s’havien filtrat en corpus lexicogràfics importants de la romanística i que poden haver induït a error a l’hora de determinar el significat o l’origen dels mots.

- Indica etimologies per a alguns mots i rebat, si és el cas, les que havien estat proposades anteriorment. Aquí ens hem de referir al fet que la major quantitat de retrets etimològics se l’enduu un lingüista en concret. Potser perquè ha escrit molt sobre etimologia i potser també perquè el fet que el llibre objecte aquí del nostre comentari és un recull d’articles ha ocasionat, inevitablement, que el tema esdevingués recurrent. Sobre aquest punt, Colón comenta (pàg. 383) que el seu admirat F. de B. Moll —a qui el nostre autor considera etimòleg sòlid— li va escriure en una ocasió una frase feta, segurament per posar una mica de bonhomia al tema de les discussions etimològiques en general, la qual considerem prou encertada.

- Se’ns ofereixen dades d’un nombre important de paraules. Segons l’índex de mots final, als diversos capítols del llibre es fa referència a un total de més de 3.500 termes.

- En general, predomina l’examen dels textos medievals —a partir del segle XIII— i dels corresponents a l’inici de l’Edat Moderna (s. XVI). Tenen un pes més important els documents relacionats amb el País Valencià, que no pas els de la resta de l’àrea lingüística del català —tot i que sovint també s’hi fa referència—. Igualment s’ha de remarcar que es posa sobretot l’accent en el lèxic.

- Dins del seu camp de mira, hi ha també les diverses llengües romàniques (en especial, occità, castellà, francès, italià i portuguès). Tant perquè a vegades l’ajuden a trobar la clau per a alguns mots catalans com per l’interès que mostra per totes.

Ens referirem, encara, a la construcció formal dels seus articles perquè creiem que és un tema que mereix un comentari. El tret més important que voldríem posar en relleu és la seva multiplicitat formal. Hem fet ja la descripció de diferents tipologies d’aquests. Però, fins i tot limitant-nos als grups més o menys homogenis que hem establert, la composició de l’article és força versàtil. Aquesta variabilitat creiem que és conseqüència del lloc important concedit per Colón als materials textuals en què es basa i a la diferent naturalesa d’aquests, segons l’atzar de les troballes.

Així, per exemple, en el capítol «La forma *malenconi* de Llull i els fets occitans» [núm. 1], en comptes d’exposar de bell antuvi les dues possibilitats que l’autor considera que poden explicar el substantiu *malenconi* —un verb *malenconiar* o bé l’adjectiu *malenconiós*—, ens fa de guia en un viatge per textos literaris medievals occitans i catalans, en els quals troba no només *malenconi* sinó també *malenconiar*. Serà només després que hàgim descobert, amb ell, aquest verb, que ens revelarà una de les etimologies que ell creu probables per a *malenconi*.

I, contràriament, com que, per a l’explicació de la [torre] *forcada* (cap. 3), els materials documentals no li deuen haver semblat tan transparents —s’hi troba *forcada*, però en alguns textos hi ha *forçada*—, ha col·locat en un lloc més secundari les referències textuals i ha obert l’article amb les explicacions relatives a la localització geogràfica de la torre —que seria en un encreuament de camins, com abans ja hem assenyalat.

Fa la impressió que, per al nostre autor, té tanta importància el que va trobant en el seu camí de recerca com la conclusió a què arriba. Així, en el capítol «*Tos en creus* als Furs de València» [cap. 5], hi afegeix l’explicació relativa al fet que el castellà *tonto* no pot provenir de *TONSUS* —era aquesta, de fet, una informació marginal per al propòsit de l’article.

Un altre exemple, en aquest mateix sentit, ens el proporciona l’article «A l’entorn del manuscrit C d’Ausiàs March» [cap. 6]. Un cop ja determinat que aquest manuscrit no devia viatjar a Itàlia i que l’humanista italià Lilio Gregorio Giraldi probablement va llegir les poesies d’Ausiàs March directament de l’edició de 1545 —qüestions que eren centrals per a l’objectiu del capítol—, introdueix —«a tall d’apèndix» en mots seus (pàg. 103)— la transcripció de les paraules que Giraldi dedicà a Juan de Mena i a Jorge Manrique.

És, doncs, la voluntat de comunicar-nos tot el que, de valor, ha trobat en la recerca efectuada amb motiu d'aquell article el que determina, en bona part, la construcció i disposició final d'aquest.

Aquesta pràctica suposa un gran enriquiment cultural per al lector. Aquest no contempla sols el camí que l'article traça, sinó que ha de transitar-hi juntament amb l'autor i en el trajecte, ple de referents documentals —i, a voltes, d'erudició—, descobreix molts d'altres viaransys, segurament fecunds, que es podrien recórrer.

La tercera i darrera part del llibre —*En l'actualitat de l'idioma*— compta amb quatre capítols dedicats respectivament a Antoni M. Alcover, Pompeu Fabra, Francesc de B. Moll i a les *Normes de Castelló* (1932).

En aquests capítols finals, l'autor ultrapassa el vessant d'investigació filològica més estricta que havíem vist en les dues primeres parts i ens dibuixa una panoràmica més relacionada amb el que podríem anomenar política cultural (tant pel que fa al precedent del segle xx immediat com en referència als reptes de futur).

Dedica especialment les seves reflexions a la lexicografia. Ens comenta que, igual com a inicis del segle xx l'Institut d'Estudis Catalans tingué com a objectiu lexicogràfic realitzar un diccionari normatiu (que fou el *Diccionari General de la Llengua Catalana* (1932)), un diccionari dels dialectes (tot i que resultà, finalment, allunyat de la planificació inicial —l'autor es refereix aquí al *Tresor* de Griera) i un diccionari de la llengua antiga (que no arribà a materialitzar-se), també actualment les tasques lexicogràfiques haurien de transcórrer per una via triple.

Pel que fa al primer aspecte, assenyala que es compta amb el *Diccionari del català contemporani*, dirigit per J. Rafel —amb la consegüent repercussió que ha de tenir aquesta informació per a l'actualització del diccionari normatiu (segons Colón, per a la labor lexicogràfica que va dur a terme Fabra, hauria estat important que aquest hagués pogut disposar d'una documentació més àmplia). En referència al vessant dialectal, es compta amb l'edició en curs de l'*Atlas Lingüístic del Domini Català*, sota la direcció de J. Veny i de L. Pons. I, en referència al tercer aspecte, Colón ens indica que caldria endegar la creació de bases de dades informatitzades que actualitzessin i ampliessin la informació que es troba a les obres lexicogràfiques catalanes que fan referència a la llengua antiga.

En aquest punt es refereix al DCVB, que Colón considera «sens dubte l'obra més original en el seu gènere de totes les aparegudes a la Romània» i també «el millor diccionari de qualsevol llengua romànica». El valora especialment perquè, per aplegar una informació semblant a la que aquest conté, en les altres llengües «cal recórrer a moltes i variades fonts» (pàg. 366). Assenyala, però, que el fet que, des de la data d'aparició de l'últim volum (1962) fins a l'actualitat, s'hagin realitzat diversos estudis i editat nous textos permetria ampliar la informació que conté.

Quant al *DECat*, el considera un diccionari més etimològic que històric pròpiament dit, en el sentit que s'hi mostra més interès a cercar l'origen del mot que no pas a donar documentacions i datacions completes d'aquella paraula i de tots els seus derivats i compostos. Això no impedeix, però, que el consideri «un dels grans diccionaris etimològics de la Romània, on són encara les millors obres d'aquesta mena a tot el món» (pàg. 367).

En l'esmentada renovació de la lexicografia històrica catalana, caldria fer una atenció especial als documents d'arxiu que, segons el nostre filòleg, «són els grans ignorats»; pel que fa a aquest punt, hi afegeix que, en el cas de València, «la situació hi és quasi verge» (pàg. 368).

Clou el llibre el capítol corresponent al parlament que Germà Colón féu amb motiu del setantè aniversari de les *Normes de Castelló* (1932) a invitació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua —localitat aquella on van ser promulgades i també bressol del nostre autor.

S'hi comenta la similitud amb les Normes de l'*Institut d'Estudis Catalans* de 1913 i amb el *Diccionari ortogràfic* de 1917; hi assenyala només «alguns retoquets per acontentar algunes personalitats que refusaven l'article *el* i desitjaven mantenir l'arcaic *lo* [...]; el mateix passava amb la preposició *amb*, rebutjada davant la vella *ab*» (pàg. 391).

Posa èmfasi en l'autoritat lingüística de l'*Institut d'Estudis Catalans*, cosa que pot apreciar-se quan, en referir-se al verb *apoiar* —que considera justificat en català donada la seva presència en moltes llengües romàniques i no només en castellà—, assenyala que «fins que l'autoritat acadèmica de l'Institut d'Estudis Catalans prendrà la decisió d'admetre eixa paraula, la norma m'ho impedeix» (pàg. 396). Tot i això, no s'està tampoc d'indicar que la norma només hauria «de prohibir els barbarismes i estrangerismes innecessaris, però s'hauria d'actuar amb màniga ampla davant les varietats diatòpiques com *gla-bellota*, *vermell-roig*, *ocell-moixó-pardal* [...], etc.» (pàg. 397).

Finalment, adreça ones reflexions a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, en el sentit que és important de «qualificar les coses pel nom, és a dir, que el valencià és una variant de la llengua catalana, com variants en són també el mallorquí, el lleidatà o el barceloní» (pàg. 398).

Amb les seves paraules, queda, doncs, fidelment reflectit el pensament del nostre autor pel que fa a la unitat de la llengua catalana, la seva denominació, l'autoritat acadèmica de l'*IEC* i la necessitat que la llengua estàndard accepti lèxic de les diverses varietats lingüístiques geogràfiques.

Hem arribat al final del llarg i fructífer recorregut per on l'autor ens ha conduït. Tots els capítols traspuen un profund amor a la llengua catalana i a les llengües romàniques, així com la voluntat d'assolir un coneixement ampli d'aquestes amb l'ajut dels textos que escrivien parlants pretèrits.

Ja ens hem referit abans al fet que no es concedeix només importància a les conclusions de la recerca, les quals l'autor va detallant al llarg de l'obra, sinó també al trajecte de la investigació en si mateix —un trajecte que ens ha mostrat textos literaris, jurídics o històrics valuosos, i també la labor de filòlegs, lexicògrafs i historiadors que s'hi havien acostat anteriorment.

Agraïm a Germà Colón aquest seu bell llibre, que ens fa més cultes, i que interpretem com un llegat que ens ofereix per tal que la nostra llengua pugui mantenir-se en un pla d'igualtat filològica amb algunes de les llengües romàniques que han tingut la sort de ser molt ben tractades pel curs de la història.